

Hervé Le Bras

Nyugdíjkorhatár és biológiai életkor*

Amikor az öregkor kezdetét a különböző szakírók – ki így, ki úgy – önkényesen az 50-ik, 60-ik, vagy 65-ik életévre teszik, ebben az a feltételezésük rejlik, hogy az életkor mércéül szolgálhat az egyén egészségi állapotának, alkotó képességeinek minősítéséhez.

A határvonal, persze, sosem ennyire éles, mégis olybá szokás venni, hogy e küszöböt átlépve az érintettek nagyobbik hányada egy csapásra „megöregszik”, hirtelen kiszolgáltatottá és erőtlenné válik, s romló egészségi állapota, no meg a neki folyósított nyugdíj miatt csak teherként jelent a társadalomnak. E gondolatmenetből következik: ha a népességen belül nő az idősek száma, egyre súlyosabb elvonások terhelik az épkézláb felnőttek jövedelmeit. A demográfus úgy fogalmaz, hogy növekszik az „aktív korúakra nehezedő teher”.

E „látomás” kettős tévedésen alapszik. Az „öregkor” határa – jó száz éve már – fokozatosan mind későbbre tolódik ki; a nyugdíjkorhatár (és a nyugdíjba vonulás) ideje viszont mind korábbra tevődik. A „megöregedés”, hajdanán, többrendbéli, nagyjából a hatvanadik életév felé beköszöntő tünetegyüttes felbukkanásához kötődött. Melyek voltak ezek a tünetek? A szervezet (az emberpróbáló lét- és munkafeltételek miatt bekövetkező) elhasználódása; a munkatevékenységek ebből következő kényszerű megszakítása; a házastárs halála, vagyis annak a családi sejtnek a felbomlása, amelyet a gyermekek már amúgy is korábban elhagytak. A felsorolt alkotóelemek mindegyike az öregség fiziognómiájának egy-egy markáns vonását rajzolta meg; bármelyikük bekövetkezte növelte a további jegyek megjelenésének, majd pedig a halál bekövetkeztének valószínűségét. Így aztán szokássá vált, hogy a három tünetet összefüggő egésznek tekintsék, holott a valóságban alakulásuk rendre eltérő irányt vett. Az orvostudomány fejlődése, a higiénés viszonyokban csakúgy, mint a munkafeltételekben bekövetkezett javulás együttesen tíz-tizenöt évvel tolták ki a fizikai leromlás s a nyomában beálló halál időpontját. Az idős korral járó, invalidussá tevő betegségek felléptének valamint a megözvegyülésnek az időpontját is sikerült hasonló mértékben késleltetni. E fo-

* Fejezet a szerző *Marianne et les lapins* (Marianne és a nyulak) c. könyvéből. Olivier Orban, Paris, 1991.

lyamattal egyidőben, a nyugdíjazás törvényileg szabályozott, lassan a legtöbb szakmára kiterjesztett időpontját egyre lejjebb szállították. A nyugdíjba vonulás és a halál bekövetkeztének ideje egyre távolodik egymástól. Ezt azonban nem akaródnak észrevenni, jórészt azért, mert a megöregedés fogalma mintha lefedné a folyamatot. Bár lassan kezd meghonosodni – ha bátortalanul is – a „fiatal öregek” fogalma, a nyugdíjasban azért még szokásszerűen vagy a hajlott kor minden bajával megvert embert látják, vagy arról ábrándoznak, hogy – a nyugdíjak jelentette teherterételt csökkentendő – aktív munkaerőt faragnak belőle.¹ Egyik is, másik is hibás gondolatmenet.

Az egészségnek nincs kora

Ha az egészségi állapot mereven az életkortól függene, minden, a halál beköszöntének időpontja fölött kicsikart, haladékat nyújtó győzelem, az élet időtartamának mindennemű meghosszabbítása, a várható élettartam megnyújtása nem lenne több szenvedéseink meghosszabbításánál. Akkor viszont azokban az orvosokban – és a közegészségügy azon szakembereiben –, akiknek tevékenysége jó két évszázada immár mind hosszabbra nyújtja életkorunkat, a kínzókamrák hóhérlegényeit kell látnunk. Ha erre mégse hajlanánk, úgy szoktatnunk kell magunkat ahhoz a felismeréshez, hogy minél később halunk meg, annál lassabban – vagy későbbben – öregsünk.

Tételezzük fel – a világos és egyértelmű okfejtés kedvéért –, hogy az orvostudomány jelen fejlődését megelőzően az ember jó kondícióban megérte hatvanadik életévét, ezt betöltve öreggé vált, 65 éves korában pedig meghalt, vagyis öt évet élt le (és meg) úgy, hogy létezésével családjának – vagy a társadalomnak – terhére volt. Ha a fejlődés lehetővé teszi, hogy életét 75 éves korig kinyújtsák, vajon mi történik? Változatlanul ráköszönt-e 60 éves korában a hirtelen meg- és elöregedés – hogy aztán 15 éven át roskatag öregként vegetálva létezése hárommannyi teherrel járjon mások számára? Vagy csak jóval később, 70 éves korára öregszik meg, s – akárcsak régebben – öt évnél tovább nem lesz mások terhére?

Az igazság – ahogy mondani szokás – a végletek között van. Sem az öregedés kezdetének időpontja, sem az öregkor időtartama nem rögzített érték. Egyik is, másik is kitolódik. Ez a válasz persze semmitmondó, hiszen a társadalomra nehezedő teherterételt a két paraméter *egymáshoz viszonyított* változásának függvényében fog – s ez az igazi kérdés! – növekedni vagy csökkeni.

Az öregedés hagyományos elméleti felfogása legszélsőségesebb formájában azt tételezi fel, hogy az öregedés beköszöntének időpontja módíthatatlanul adott. Ezzel szemben megkoçkáztható, hogy a valóság közelebb áll a másik véglethez: a kiszolgáltatottságra ítélt állapot időtartama az, amely vélhetőleg kevésbé módosul. (A nagybetegek életét többnyire csak néhány hónappal lehet meghosszabbítani, hosszú évekkal nem.)

Ezt az álláspontot több információ is segít közvetetten alátámasztani.

Először is ki lehet számolni azt, amit az egészségügyi kiadások „átlagos időhozamának” szokás nevezni, vagyis azt az időtartamot, amely egy gondozási vagy gyógykezelési forma megkezdése és a páciens elhalálása között telik el. Ez nulla nap, ha a páciens a műtőasztalon meghal, egy évtized is lehet, ha rákbetegségéből kigyógyítják, és 76 év, ha a szülész „megmenti” a csecsemőt (ennyi ugyanis a várható élettartam). Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia adatai azt látszanak mutatni, hogy az egészségügyi kiadások felét olyanokra fordítják, akik egy éven belül elhunynak. Az egészségügyi költségek tehát sokkal inkább az elhalálozási kornak, mint magának az életkornak a függvényeként alakulnak. Egy 70 éves ember, aki egy éven belül meghal, átlagosan lényegesen többet fogyaszt gyógyszerben, műtéti valamint kórházi ápolási költségekben, mint egy olyan 70 éves, aki nem. A halandósági kor kitolása tehát automatikusan azzal jár, hogy az egészségügyi kiadások mind nagyobb hányadát a legidősebbekre fordítják. Az öregedés nem növeli a költségeket, csak időben későbbre tolja őket.

A második jelzés: az az élettartam, amely mentes a képességek súlyos korlátozottságától, egyre hosszabbodik; s nagyjából olyan ütemben, amely igencsak hasonlít a várható élettartam kitolódásának ütemére.

A fejlődés e jegyeinek ellene vethetők az azon képességeinkre vonatkozó biológiai adatok, amelyeknek lelassulása és fokozatos csökkenése jelenti a személyes öregedést. A látás 25 éves kortól veszíteni kezd éles-ségéből. A szemlencse rugalmassága 45 éves kor után csökkenni kezd, a reflexek gyorsasága, akárcsak a sebhegesedése, a korral úgyszintén csökken. Ma, védettebb körülmények között, öregebb kort élünk meg, tovább élünk, de az átlagos minőség bizony romlik.

Találunk azonban példát arra, hogy e veszteség mértéke viszonylagos. R. Walford² megvizsgálta, hogyan alakulnak a híres New York-i maraton résztvevőinek futamidejei a versenyzők életkora szerinti bontásban. A győztesek – életkoruk általában 30 év körül mozog – a 42 kilométert úgy 2 óra 10 perc alatt futják végig. Az idősebbeknek a táv lefutásához több időre van szükségük: 40 éves korban átlagosan 2 óra 20 percre, 50 éves korban nagyjából 2 óra 30 percre. Még a 70 éves indulók között is akad olyan, aki 3 óra alatt lefutja a távot.

Kevés az olyan 70 éves ember, aki ennyire szívós. De hát a fiatal emberek többsége sem tudna 3 óra alatt 42 kilométert futni, sőt, nagy többségük arra sem lenne képes, hogy egyáltalán végigfussa ezt a távot. A teljesítmény nem annyira valamiféle „kapacitás” kérdése, mint inkább az intenzív felkészülésé s a belőle következő jó egészségi állapoté. A különbség igazából nem fiatalok és öregek között húzódik, hanem azok között, akik ügyelnek testi kondíciójukra, edzésben tartják magukat, és azok között, akik ezt elmulasztják.

Így, még a fizikai állapotnak egy olyan fajta jellemzője esetében is, mint amilyen a hosszútávfutáshoz szükséges állóképesség, egy széles életkori sávon belül lényegesen nagyobb szerepet játszik a felkészülés (és a kondíció megőrzése), mint a fiziológiai életkor, s ennek két igen fontos vonatkozása van: egyikük fizikai, másikuk mentális jellegű.

Vegyük elsőként szemügyre a fizikai elhasználódást. Ezzel kapcsolatos nézeteink abból a korszakból származnak, amikor a lakosság túlnyomó többsége a mezőgazdaságban és az iparban végzett igen nehéz munkát. Szociális védelem és munkatörvények híján gyors iramban senyedtek és pusztultak el. Jól példázzák ezt a bányászok életkor szerinti keresetere vonatkozó 19. századi statisztikai adatok. Belgium bányavidékein a havi – esetenként napi – idényre felvett munkások keresete attól függött, mennyi volt a teljesítményük. Az 1898-as *Bányaiipari Közlönyben* közzétett adatok embertelen munkakörülményekről árulkodnak. 20 évesen a bányászokat csillésként és karbantartóként alkalmazták, napi 3 frank bérért. 25 és 40 éves koruk között aknásként, vájárként dolgoztak napi 4 frank 50-ért. A 40-et túllépve, egyre elhasználtabban, a kevésbé fontos munkakörökbe szorultak vissza, ahol napi keresményük már a 3 frankot sem érte el. És még örülhettek, ha erejük fogytával nem kerültek az utcára, aminek esélyéről elég világosan tanúskodik az angleuri vasmű munkás-érdekvédelmi képviselőinek 1887-ben a munkafelügyelői bizottság számára írott feljegyzése: „Ha elérsz egy bizonyos életkort, ha többé nem vagy már képes arra az erőfeszítésre, amit kifejtteni akarnál, azt mondják neked, csak feleslegesen foglald itt a helyet, és ez már igazán nem mehet így tovább. Akkor aztán nekiláthatsz másik foglalkozás, másik munkahely után nézni, mert valaki mást vesznek fel helyetted, mit sem törődve a következményekkel.” Ugyanezen bizottság előtt egy hengerdében dolgozó munkás kijelenti: „40 éves korára a munkás feleannyit ér. Én most 38 éves vagyok. 25 éves koromhoz képest erőm a felére fogyott. Nem fogom 42 éves kornál tovább húzni.”³

Kevés mesterség akad, ahol a hajdani könyörtelenség ne szelídült volna jelentősen. A sztálini és hitleri munkatáborokat leszámítva, amelyek az emberi teljesítőképesség végsőig menő kizsárolására építettek, ma már a szakmák többségében korlátozzák a munkaerő elhasználódását, és csökkentik a fizikai igénybevételt. A fizikai előregedés bekövetkezte ilyen körülmények között közelít a fajta biológiai lehetőségei megszabta határértékhez, vagyis kb. 80 éves kor után következik be. Az öregedés biológiájával foglalkozó szakemberek között nincs teljes egyetértés atekintetben, hogy létezik-e ilyen határérték, s hol húzható meg; mint ahogy abban sem, hogy ez a korlátunk vajon a sejtosztódás során bekövetkező másolási vagy helyettesítési hibákra vezethető-e vissza, netán az öregedés speciális génjeinek tevékenységére. A szakemberek mindazonáltal elég optimisták, akárcsak a már említett Walford, aki nem lát semmi lehetetlent a 130 éves várható élettartamban, s azt gondolja, hogy a jövő század végére, a „középkorú” jelző a 30 és 100 év közötti korosztályt illeti majd meg.

A másik tanulság, ami a New York-i maraton példájából következik, annak fontossága, hogy törődjünk saját karbantartásunkkal, vagyis szervezetünk edzésével. Az öregedés bármely életkorban utólérhet, ha elhanyagoljuk testünk edzését, s még inkább tanulási illetve a változáshoz való rugalmas alkalmazkodási képességünket. Ha e készségeinket, képességeinket megőrizzük, az öregség megnyilvánulásai kivédhetők. *Öregedés és szakmai élet* című művében E. Lion⁴ olyan fiatal munkásnőkre hivat-

kozik, akiket a finommechanikai iparban foglalkoztattak (például számítógép-memóriákat gyártottak), s akik, miután 10 éven keresztül, nap, mint nap ugyanazokat a végtelenül pontosan szabványosított mozdulatokat hajtották végre, 30 éves korukra tökéletesen elvesztették képességüket arra, hogy új mozdulatokat, vagy új szakmát tanuljanak. Az ember megöregszik, ha sokáig ugyanazt a dolgot csinálja, ugyanazt a munkát végzi, fél a változástól, majd elutasítja azt. Kétségtelen, minél idősebb az ember, annál nagyobb eséllyel lehetett kitéve olyanfajta kockázatoknak, hogy – elvágva a megújulás minden lehetőségétől – elveszítse rugalmasságát. De e lemerevedés ellen úgy küzdeni, hogy azt ajánljuk az embereknek, csináljanak több gyereket, avégett, hogy több legyen a fiatal a népességben, teljesen torz, úgyszólván groteszk gyógyír. Sokkal egyszerűbb és közvetlenebb megoldás, ha kifejlesztjük a permanens képzés rendszerét, változatosabbá tesszük a munkafeladatokat, és támogatjuk az egyéni kezdeményező készséget. Jól mutatja ezt, hogy azokban a szakmákban, ahol mindezen elemek adva vannak, gyakran találkozunk még idős korban is hatékony, alkotókész és újító szellemű emberekkel.

Összefoglalva: az egyén öregedését nagy mértékben a társadalom szabályozza. Meghatározóan hat rá a munkamegosztás adott módja, a felelősségekből való részesedés mértéke; függ a személyes életpályán belüli mobilitástól, a permanens képzés lehetőségétől. Egy aszfaltozó segédmunkás 55 éves korára megöregedhet, miközben egy kőművesmester még 75 éves korában is kiváló munkaerő lehet. Egy banktisztviselő 60 éves korára esetleg már szenilis, egy festő vagy egy szobrász még 80 éves korában is átütő tehetség lehet.

A közegészségügy és az orvoslás fejlődése egyfelől, a társadalmi szervezet fejlődése másfelől, lassítják az öregkor beköszöntét. Ebbe az irányba mutat az is, ahogy az egyhangú illetve elbutító munkákat egyre inkább felváltják az összetettebb tevékenységek. A bonyolultság koordinációt és tapasztalatokat igényel. Nem a gyorsan elévülő mozdulatok, szakmák tapasztalatát, hanem a konfliktusokét, a vészhelyzetekét s megoldásuk módzatait. Olyan készségek ezek, amelyeknek az életkorral való kapcsolatáról, ellentétben az elemi viselkedésformákkal (reflexek, éleslátás stb.), nem tudunk semmit.

Szexizmus és nacionalizmus

A modern fejlődéstől ajándékkal kapott többlet éveket tehát ne tekintsük tehertételnek, ne lássunk bennük nem-kívánt ráadást. Az embernek igazán sikerült egy darabka időt elperelnie a haláltól. Egyetlen szépséghibája e győzelemnek csak annyi: nem ingyen adják. Hogy valóban annyival tovább éljünk, amennyivel az orvostudomány, az egészséges életvitel, testünk és szellemünk frissen tartása meghosszabbítja életünket, ahhoz megfelelő nyugdíjra van szükség a korábinál jóval hosszabb ideig. Az élettartam meghosszabbításának egy áldozata van: a nyugdíjrendszerek egyensúlya. Három megoldás lehetséges: a nyugdíjasoknak folyósított

nyugdíjak összegének csökkentése, a dolgozók által befizetett hozzájárulások növelése, vagy pedig az aktív keresők a nyugdíjasokhoz viszonyított arányának növelése.

Franciaországban az első két megoldás-kísérletnek a gondolatát szörnyülködve utasítják el az emberek. Az idős emberek részesedésének csökkentését elvileg embertelennek tekintik. Senkiben sincs annyi cinizmus, hogy előálljon ezzel az ötlettel (noha egyesek hagyják, hogy az infláció elvégezze a maga dolgát). Az aktív keresőkre nehezedő terhek növelését általában elviselhetetlennek tartják. Marad a harmadik megoldás: az aktív/inaktív kereső arány módosítása. Sajátos módon, a demográfusok által fontolgatott egyetlen ilyen lehetőség a nyugdíjkorhatár fokozatos felemelése. Ennek az ötletnek nemcsak Franciaországban vannak bajnokai. A Bundestag például 1989-ben megszavazott egy törvényt, amely 1995-tel kezdődően évente 2 hónappal emeli majd a nyugdíjkorhatárt.⁵ A francia törvényhozók óvatosabbak, mint a németek. Nem kockáztatják meg, hogy olyan törvényeket szavazzanak meg, amelyeket utódaiknak kell majd megvalósítaniuk. Inkább a szakértők kórusa zeng. Okfejtésüket, érvelésmódjukat szemléltetendő vegyük a Franciaország demográfiai helyzetéről készült egyik utolsó parlamenti jelentésüket, az 1988-ast, amelyet az öregedés kérdésének szenteltek.⁶

A jelentés azzal indít, hogy egy grafikonon bemutatja a „20–59 évesek” és a „60 éves és idősebbek” relatív arányának alakulását (illetve becsült alakulását) 1930-tól egészen 2040-ig. Egyetlen, mindössze az 1980-as évre korlátozódó törést kivéve, a helyzet mindvégig szabályosan romló tendenciát mutat. 1930-ban 4 felnőtt jut egy időse, 1965-ben 3, manapság pedig már csak 2,7. A jövő még sötétebbnek látszik, mert egyes becslések még azt sem tartják kizárhatónak, hogy egy-egy 60 évnél idősebb személyre rövidesen mindössze 1,5 60 évesnél fiatalabb felnőtt jusson. A terhelés növekedésének egyetlen ellenszereként a jelentés nem habozik azonnal a nyugdíjkorhatár emelését javasolni (ami mellesleg a szocialistáknak címzett bújtatott kritika, akik 1981-ben megszavazták a nyugdíjkorhatár 60 éves korra leszállítását).

Rögtön az első grafikon után egy második be is mutatja, hogyan kellene módosítani „az aktív és inaktív státust elválasztó életkori határvonalat olyképp, hogy az aktív keresők száma stabilan az inaktívakénak háromszorosa legyen”. A görbe sebesen emelkedik, 2040-ben már 70 év körülre szökik, ha a 3:1-es aktív–inaktív arányt tartani akarják.

Az érvelés kifogástalannak tűnik, s ennek köszönhetően a népességszaporulat fokozása mellett elkötelezetteknek sikerült nézeteik számára megnyerniök az úgynevezett felvilágosult nagyközönséget; sikerült elhittetniük, hogy a népesség előregedését kivédendő, szükség van az egy nőre eső 2,4-es „befejezett családnagyságra”*. Ám ha kicsit is figyelmesen elemezzük a felnőtt lakosságra nehezedő terhek és a népességszaporulat

* A befejezett családnagyság egy férjes asszony életben maradt gyermekeinek száma az asszony szülőképes korának végén. (4 ford.)

közötti kapcsolatot, rögtön szembeszökővé válnak a natalista elfogultság összes előfeltételezései.

Először is, az első és a második grafikon között a „20–59 évesek”-ből egyszercsak „aktív keresők”, a „60 éves és idősebb” csoportból pedig „nyugdíjasok” lettek. Egy természetes paraméter (az életkori korcsoport) kategóriarendszere észrevétlenül átalakult egy társadalmi funkció (a munkavégzés) kategóriarendszerévé, ez pedig az a *par excellence* társadalmi funkció, amelyen a cseretevékenység és a specializált munkamegosztás alapul, vagyis amely magát a társadalom alapszövetét hozza létre.

A nagy nyüzsgésben minden 20–59 éves korú egyént úgy számoltak el, mint aki aktív munkavégző. Ez érvényes ugyan a férfiakra, de a nők már nem, akiknek csak 60%-a áll alkalmazásban. A leginkább kézenfekvően adódó megoldás, a munkaerő-forrás létszámnövelésének elsődleges eszköze az lenne, ha e 40%-nyi háztartásbeli nő betagozódnék a munkaerőpiacba, ahogyan ezt az első világháború idején is megtették. De ezt a natalista ideológia képviselői nem követelhetik, mert ellentmondásba kerülne azzal a makacsul hangoztatott követelésükkel, hogy a nők maradjanak otthon – vagy kerüljenek vissza a családi tűzhely mellé (vö. egykeresős pótlék, „anyabér” stb.). Ezért tehát úgy tesznek, mintha nem tudnának semmit erről a női munkaerő-forrásról. Márpedig ha ez a 40%-nyi háztartásbeli nő mind belépne a munkaerőpiacra, az az aktív keresők létszámát 25%-kal növelné.

A natalista észjárás számára a nő sosem lesz más, mint anya – azaz ellőgépe. De ez még nem minden. A külföldi sosem lesz egyéb, mint idegen. Még akkor is az marad, ha a francia állampolgárság felvételével (ahogy Bertillon mondotta volt?) „álorcát ölt magára”. A foglalkoztatottsági problémákra sem az asszonyok, sem az idegenek nem hozhatnak megváltást. Így aztán azok az előrejelzések, amelyek alapján a grafikonokat a jelentés előállította, az INSEE⁸ olyan, 2040-ig vezetett trendszámain alapulnak, amelyek nem számolnak bevándorlással. A hipotézis teljes mértékben valószínűtlen, hisz a Bevándorlási Hivatal jelenlegi igazgatójának számításai napjainkban évi 100 ezer főre becsülik a pozitív vándorlási különbözetet. Másként szólva, a Franciaországban egy év alatt születő mintegy 750 ezres népességre vetítve ez a szám 15%-nyi hozadék, ha úgy tetszik 15%-nyi aktív keresői többlet, akikről a parlamentnek készült jelentés teljesen megfelel, pedig ezek a külföldiek ugyanúgy befizetik a nyugdíjpénztárakba társadalombiztosítási járulékat, mint az igazi franciák.

Az INED-jelentés nem foglalkozik konkrét előrejelzésekkel – válaszolják majd nyilván a jelentés névtelen szerzői, csak „perspektívák” felvázolásával, azaz „olyan számítási eredmények közlésével, amelyek egy népességet érintő jövőbeni változásokat szemléltetnek (...) többé vagy kevésbé valószínű hipotézisek peremfeltételei mellett”. (Legalábbis így definiálja a perspektívák felvázolását a többnyelvű demográfiai értelmező szótár.⁹) A jelentés a termékenységet illetően négy különböző hipotézissel számol (1,5 és 2,4 fő közötti átlagos gyerekszámokkal); a halandóságot

illetően két különböző hipotézissel, a migrációs egyenleget illetően viszont csak egyetlen hipotézissel – azzal, hogy migrációs különbözet nem létezik.

Növeljük meg a jelentés által számbavett aktív keresők számát 25%-kal, azaz a jelen pillanatban háztartásbeli nők számával, majd az így kapott létszámot további 15%-kal a külföldi bevándorlók okán. Anélkül, hogy módosítanánk a nyugdíjkorhatárt, az aktív keresők létszáma 44%-kal nőtt ($1,25 \times 1,15 = 1,44$). Kapcsoljuk össze ezt az eredményt az átlagos növekedési hipotézissel, amely a „befejezett családnagyság” értékét a jelenlegi 2,1-nél rögzíti, és jelentősen csökkenni feltételezi a mortalitást. Az eredeti előrejelzés szerint 1,8 aktív felnőttkorú jutna majd egy nyugdíjasra. Ha ezt a mutatót is megnöveljük 44%-kal, akkor 2,6-et kapunk, vagyis nagyjából a jelenleg empirikusan megfigyelhető értéket. Sajnálom, hogy ezeket a bérszámfejtői számítgatásokat az olvasóra kellett kényszerítenem, de (hivatalos) számításokkal csak számításokat lehet szembezegezni.

Mindez azt jelenti: ha feltételezzük a nők férfiakéval azonos mértékű bekapcsolódását a munka világába, ha olyan intenzív, pozitív egyenlegű bevándorlással számolunk, mint amilyen napjainkban megfigyelhető, akkor érintetlenül megőrizhetjük a nyugdíjkorhatárt, anélkül, hogy az elkövetkező évtizedek során attól kellene tartanunk, megnőnek az aktívakra háruló terhek.

Ez a helyzet persze nem örökéletű. Előbb-utóbb például biztosítani kell a munkapiacra most belépő nők nyugdíjának fedezetét, s a bevándoroltakét is, de van vagy 30 év haladékunk arra, hogy kigondoljuk a megoldást. Nincs tehát szükség kapkodásra.

Az az igazság, hogy a fenti elemzés nagyon tanulságos, ha a natalisták „tudatalattijának” feltérképezéséről van szó, ám a realitások szempontjából értelmetlen. A munkaerőpiacot a nyugdíjfedezet előteremtésének problémájánál sokkal komolyabb veszélyek fenyegetik, és pedig nem a munkaerő hiánya, hanem túlkínálata. Nem a munkahelyet keresőkben, legfeljebb csak a megfelelő képzettséggel, szakértelemmel rendelkező munkavállalókban lehet hiány. Ha – úgymond – egyre nagyobb a munkaerő-hiány, miért teng-leng (immár 15 éve) munkanélküliként a munkaerő-állomány 10 százaléka, 10 olyan százaléka, aki nem fizet nyugdíj-járulékot, s akiket ezért ugyancsak indokolt lett volna figyelembe venni az előzőekben bemutatott számításokban.

A kormány számára készült jelentés gondolatmenten szép példája a natalista propagandának. A kihagyásos technika a kívánt politikai megoldást sugallja: a nők maradjanak a tűzhely mellett, vagy menjenek oda vissza, a határokat zárják le; s mivel – ennek következtében – növekednének az aktív korosztály terhei, szülessen több gyerek, hogy megnövekedjék a munkaerő létszáma, s így csökkenjen majd terhelésük. Ami a legmeghökkentőbb ebben a történetben, az a végtelen megvetés, amellyel semmibe veszik a fejlődés valós tendenciáit és a gazdaság működés módját. A nemzet – ebben a metaforában – olyan élőlény, akit leginkább korfájával lehet bemutatni. Ezek az ideológusok úgy értekeznek kormegosz-

lásokról, belső egyensúlytalanságokról, ahogyan az élő test valamelyik szervének elhjasodásáról vagy deformításáról szokás, és figyelemre sem méltatják a gazdaság létező világát. A dolgozó, az aktív kereső „20–59 éves személlyé” válik, anélkül, hogy képzettsége, emberi tőkéje bárkit is izgatna. A Quesnay-i fizokratizmus módjára a gazdaság működését úgy képzelik el, mint egy biológiai szervezetét, amelynek viruló vagy romló állapotáról a sejtek száma és eloszlása tudósít. Márpedig minden ennek az ellenkezőjére utal: a keresőképesség és a nyugdíjba menetel életkorának történeti alakváltozása az olyan gazdasági tényezők domináns – hogy ne mondjuk, elsöprő – hatását mutatja, mint a szakmai kvalifikáció és a termelékenység. Ezekben a terminusokban kell először is felvetnünk a nyugdíjak, majd ezen a szálon tovább haladva a nemzedékek közötti méltányosság kérdését.

Öregedés és gazdasági aktivitás: a történelmi tények

Elfogadható-e a parlamenti jelentés okfejtése? Nézzük meg, igaz-e vajon, hogy 1930 óta a gazdaságilag aktív életszakasz időtartama is, az idős személyek részaránya is nőtt volna. Viszonyítsuk a 65 évnél idősebbek számát a 10 és 64 év közötti aktív keresőkéhez. Az okfejtés logikájából az következne, hogy az első szám növekedésének a második növekedésért kell magával vonnia: minél több az öreg, annál tovább kell az aktív korosztálynak munkában maradnia, hogy eltarthassa őket. A parlamenti jelentés legalábbis erre a logikára épül.

Az 1926-tól 1982-ig az egymást követő népszámlálások adatainak segítségével számított értékek Franciaországban ennek *pontosan az ellenkezőjét* mutatják. Minél nagyobb az öregek aránya a népességben, annál kisebb a gazdaságilag aktív aránya a munkaképes korú népességben. 1926-ban 9%-nyian voltak a 65 éves és idősebb személyek, s a 10–64 éves korosztály 85%-a dolgozott. 1982-ben a népességben belül 15% volt az öreg, a 10–64 éves korosztálynak azonban csak 65%-a dolgozott. A két időpont között végbement változás figyelemreméltóan lineáris természetű: az 1942-es 11%-nyi öreg és 81%-nyi aktív felnőtt után 1962-ben 12,5 illetve 75, 1975-ben pedig 14,5 illetve 68 százalékra rúgnak a megfelelő arányok. A korreláció nemcsak negatív, de majdnem tökéletes is ($n = -0,968$). Netán a nők munkaerőpiaci részvételének sajátosságaira lenne visszavezethető az eredmény? Semmiképp, az említett adatok ugyanis csak a férfi lakosságra vonatkoznak.

Ahhoz, hogy jobban megértsük ezt a furcsa fejlődést, korcsoportos bontásban is egybevetethetjük a gazdasági aktivitás felnőtt népességben belüli arányait. Vegyük 1926-ot és 1975-öt, s tekintsük külön a férfiakat és külön a nőket, hogy kiszűrjük a nők megnövekedett gazdasági aktivitásának hatását. A két időpont között az aktív életszakasz hossza jelentősen összeszűkült, részint természetesen a képzési időszak megnyúlása és, ebből következően, az aktív életszakaszba való későbbi belépés miatt, de főleg és elsősorban a gazdaságilag aktív tevékenységekből való mind fia-

talabb korban bekövetkező kilépés miatt. (A két időpont között az első tényező 7,5 évvel, a második 13 évvel csökkentette az aktív életszakaszt.) 1926-ban a nyugdíjba vonuló férfiak medián életkora 77 év volt, ma 63 év. Paradox módon tehát, miközben a lakosság egészében átlagosan öregedett, az aktív korú népesség átlagosan fiatalabb lett.

A nőknél a fejlődés ugyanezt a vonalat követi. Az aktív kereső nők aránya kétségtelenül növekedett, de csak a 20–55 éves korosztályban. Az ennél fiatalabb és ennél idősebb korosztályokban arányuk épp úgy csökkent, mint a férfiaké.

A jelenség, bármily jellemző legyen is Franciaországra, természetesen nem francia specifikum. Gazdasági aktivitás és életkor között nemzetközi méretekben is ugyanezt a trendet látjuk érvényesülni. Egy 1983-ban végzett kutatás 26 országban hasonlította össze a 15–64 éves és a 65 éves és idősebb népesség arányát (a bevont országok valamennyi kontinenst és a gazdasági fejlettség valamennyi szintjét képviselik¹⁰). Az eredmények egybehangzók: minél magasabb az idős korosztályok népességen belüli aránya, annál rövidebb a gazdaságilag aktív életszakasz, illetve annak várható értéke. A tények közötti összefüggés megintcsak fordítottja annak, mint amit a parlamenti jelentés sugall.

A demográfiai szorongások tehát indokolatlanok, pontosabban szólva, céltévesztők. A munkaerőpiac jellemző tömegproblémája nem az a nyomás, amit egy egyre népesebbé váló előregeredett populáció jelent, hanem az aktív életszakasznak a teljes élettartamhoz viszonyított összeszűkülése. Bizonyos modern foglalkozások, tevékenységek – mint például a reklámszakma, vagy, általánosabban, a tömegkommunikáció – előszeretettel csak a fiatal korosztályokat alkalmazzák, amelyeket aztán viszonylag hamar, még a 40-edik életév előtt kivetnek magukból.¹¹ Ennél általánosabban is igaz, hogy nagyon sok közép- és felsővezetői poszt elnyerésében illetőleg megtartásában a fiatal kor válik a legfontosabb aduvá. A végzettségek és képzettségek mind sebesebb elavulása persze részben magyarázatul szolgál erre a tényre, annál is inkább, mert a „permanens képzés” (és átképzés) igen szerény helyet foglal el oktatási rendszerünkben. De az egy-egy generációhoz köthető divatjelenségek, attitűdök, nyelvhasználat is szerepet játszanak ennek a helyzetnek a létrejöttében. Az embernek néha az az érzése, hogy egy generációs „kidobósdí” szemtanúja, ahol az újonnan belépő generációk, amelyek gyorsabban sajátítják el a viselkedés- és beszédmód új formáit, kiszorítják a pályáról elődeiket.

Az érvelésmód feltételezi a munkahely-kínálat szűkösségét. Lehet, hogy ez így igaz. Sokáig azt gondolták – mint például C. Clark vagy A. Sauvy¹² –, hogy a gépek megjelenése nem falja fel az álláslehetőségeket, legfeljebb más szektorokba, mondjuk a gépgyártás területére teszi át azokat. Manapság már kételkedünk eme újabb „láthatatlan kéz” működésében, ha másért nem, hát azért, mert az informatikai fejlődés megsokszorozta ugyan a gépek gyártását, de nem növelte hasonló mértékben a gondolati tevékenységek iránti igényt. Akármint legyen is, ha az ember betöltötte a negyvenediket, nehéz munkahelyet találnia magának (hacsak tőketulajdonossá nem vált). Ebben a helyzetben pedig a munkaerőpiaci

„túlélés” annak függvénye, mennyire hajlandó az ember rosszabbul fizetett munkákat elfogadni. Ez pedig Franciaországban – ahol a nyugdíjazás és az előnyugdíjba küldés eszközához sokkal hamarabb és sokkal gyakrabban nyúlnak, mint Japánban vagy az USA-ban – elég nehéz.

A megfigyelő számára a meghatározó jelenség mindenképpen az aktív életszakasz összeszűkülése. Ezt az aktív kereső évek számával szokás mérni, anélkül, hogy figyelembe vennék az évente végzett munka mennyiségét. Ha az aktív életszakasz tartamát hetekben vagy munkaórákban mérnénk, összezsugorodása még hangsúlyozottabban nyilvánvaló lenne, hiszen az elmúlt száz év során a munkahét és a munkanap jelentősen lerövidült, a szabadidő és a fizetett szabadság ideje pedig jelentősen megnőtt. Az embernek az az érzése, egyeseknek a gazdasági aktivitás kérdésköréről ugyanaz a víziójuk, mint a halandóságéről. A megnövekedett időtartam csak szenvedést és haszon nélküli munkát hoz többet, amit semmilyen nyereség nem ellentételez. Holott éppen az ellenkezője igaz: a gazdasági egyszersmind társadalmi fejlődés csökkenti a munka „kényszerűségét”, és mind jelentősebb mennyiségű „szabad” időt szabadít fel. Egyes demográfusok nem hajlandók ebbe beletörődni, mint ha azt hinnék, az ember munkára és szenvedésre teremtett, szó se essék arról, hogy megszabadulhatna a paradicsomból való kiűzetéskor ráért átok alól.

Az aktív életszakasz e változásai az életciklust is újraalakítják. Hagyományos szakaszai: fiatalság, érett kor és öregség közé (amelyeknek megfelelt a betanulás, a munkavégzés és a visszavonulás szakasza), két új életszakasz ékelődött be. Az egyiket, mely az ifjúkor meghosszabbítása, „utó-ifjúság”-nak (posztadoleszcens kornak) szokás nevezni,¹³ a másikat pedig „fiatal nyugdíjaskor”-nak, mert az ebbe tartozók, bár nyugdíjban vannak már, épen megőrizték még minden képességüket. Ez a két új életszakasz eddig ismeretlen problémákat vet fel. Ami a fiatalokat illeti, náluk a munkaerőpiacra való belépés elhúzódása illetőleg megnehezédése a javak újraelosztását teszi szükségessé; ez részben a család közvetítésével kell, hogy megtörténjék, részben az államra hárul (ösztöndíjak, előszerződések, tanonc-keresetek formájában). A fiatal nyugdíjasoknál megfordul a helyzet. A nyugdíjak megfelelően magas színvonala, a javak felhalmozása, az eltartott gyermekek önállóvá válása egyre kedvezőbb életszínvonalat biztosít számukra. Franciaországban, akárcsak az Egyesült Államokban, a 60 éven felüliek életszínvonala a 20 évnél fiatalabbakéval összevetve, jó tíz éve már szünet nélkül javul. Mindennek megvan a maga hatása a családi életciklusra is, amelyben ugyancsak megjelennek – helyüket keresve – ezek az új „életkorok”. A fiatalok mind tovább maradnak a szülői házban. A fiatal nyugdíjas házaspárok pedig, akiknek gyerekei már önállósodtak (ezt nevezik az amerikaiak „üres fészeknek”), a francia családszociológusok szerint szívesen támogatják gyermekeiket anyagilag némi törődésért, gondoskodásért és szeretetért cserébe. Még ha létezik is a szolgáltatások körforgása, a hozzá fűzött cserelméleti magyarázat kétes érvényű. Legalábbis furcsa, amikor az a natalista ideológia, amely a gyermekekben nem örömforrást, hanem pusztán anyagi ter-

het lát, egyszerűen csak elkezd az érzelmi kielégülés forrásaként kezelni őket (mintha csak a fészekből való kirepülés hirtelenében olyan affektív értékkel ruházná fel őket, amellyel korábban nem rendelkeztek).

Anélkül, hogy ilyen magyarázatokba bonyolódnánk, elég egyszerűen megállapítani, hogy a gazdasági aktivitás szerinti két új életszakasz a családi életciklust is átalakítja. Mint a népszámlálási adatok mutatják, 21 éves koráig az embereknek több, mint fele a szüleivel él. A másik végponton pedig az 55 és 75 év közöttiek többségét a gyermektelen vagy gyermeküktől külön háztartásban élő házaspárok, az „üres fészekben” élők teszik ki. A hosszabb élethez való alkalmazkodás tehát nem egyszerűen az aktív életszakasz vagy öregkor rövidebbé-hosszabbá válásának tudomásul vételét jelenti; új, összefüggő struktúrák kialakulásán keresztül valósult meg.

A nemzedékek közötti méltányosság

Az aktív életszakasz beszűkülése két problémát vet fel: hogyan jut munkához az ember, illetve mi módon részesedik munkája gyümölcséből. A munkához való – érinthetetlen és sérthetetlen – jog (lásd Emberi Jogok Nyilatkozata, 23. cikkely) veszélyben van. Nem lehet többé a piaci erőkre bízni, hogy mindenki élhessen a munkához való jogával. Márpedig a munkához jutás határozza meg a későbbi elosztás kimenetelét. A segédmunkásnak segédmunkási, az államtitkárnak államtitkári nyugdíja lesz. Az életcikluson belüli egyenlőtlenségek megmerevedése, tehát az egyéni mobilitási pályák beszűkülése hatalmas kihívás az eljövendő éveket illetően.

A második, ehhez az elsőhöz egyébként szorosan kapcsolódó probléma az elosztás módozatait illeti. Mindaddig, amíg a felnőtt élet 90%-át tette ki az aktív életszakasz, a fennmaradó 10%-nyi időre az egyén létfenntartását meg lehetett oldani részleges érvényű intézkedésekkel, olyan toldozó-foldozó beavatkozásokkal, amelyek nem feltétlenül alkottak koherens rendszert, s amelyek mindig csak a peremhelyzetben lévőkre vonatkoztak. Manapság, amikor a felnőtt életszakasz több mint felét már nem aktív keresőként élék le az emberek – akár azért, mert még tanulnak, akár azért, mert már nyugdíjban vannak – nehezen látszik megkerülhetőnek, hogy az anyagi javak generációk közötti elosztásának kérdését egészében szemléljük.

Mindeddig sem a parlamenti jelentés ismertetésében, sem annak kritikai elemzésében nem foglalkoztunk a generációkat valami rejtély folytán összefűző szolidaritás, reciprocitás problémájával. Ennek értelmében vagy tovább kellene dolgozni, vagy a nyugdíjasoknak nagyobb összeget kellene átadni. Kérdés, hogy ez erkölcsi kötelezettség-e, s ha igen, mért lenne kötelezőbb érvényű fiatalok és idősek, mint gazdagok és szegények között? Az egyes generációknak több kötelezettségük lenne egymással szemben, mint a társadalmi osztályoknak? Vagy csak jól felismert életről van szó? Arról, hogy az aktív keresők azért fizetnek járulékot, hogy – mint ezt a 19-edik században hangzották – törlesszék gyermekkoruk

tartozását, s felkészüljenek öreg napjaikra? Olyan „várományfedezeti” szemléletmód ez, amely ellentmond a javasolt gyógymódnak, hiszen a magasabb nyugdíj-járulékot az emberek nem saját maguk javára, hanem a népes nyugdíjas korosztály számára fizetik be. A „felosztó-kirovó” nyugdíjrendszer logikája (mely abban áll, hogy a nyugdíjasoknak kifizetendő összeget minden évben felosztják a dolgozó lakosság között) tehát nem méltányos. Mért lennének az aktív keresők felelősek abban, hogy sok-e vagy kevés a nyugdíjas? A felelősség nem őket, szüleiket terheli. Azok tehetnek róla, hogy kevés az aktív kereső, nem pedig az utóbbiak maguk. Az ember esetleg felelőssé tehető saját gyermekei számáért. De testvérei számáért semmiképp sem. Így nézve, a méltányosság azt kívánná, hogy az aktív keresőknek olyan fix nyugdíjjárulékot kelljen fizetniük, melynek összegét nem befolyásolja a népesség korstruktúrája. E szemlélet kiválóan megfelel a natalista számonkérés logikájának: ha a dolgozó lakos-ság-nak sok gyereke van, állandó összegű járulékfizetés mellett öreg korára biztosítva lesz a magasabb nyugdíja. Alacsony termékenységi mutatók mellett pedig kénytelen lesz megelégedni a neki jutó összeggel. E logika csapásán hamar eljutunk ahhoz a natalista ideológiához, amely a gyermekben befektetést lát: ha biztosítani akarod a jövődet, vagy sokasodnod, vagy takarékoskodnod kell. Hogy világosabbá tegyük a dolgot, elvégezhetünk egy kis számítást: vizsgáljuk meg, adott termékenységi mutatók mellett mekkora nyugdíjtömeg akumulálódik egy generáció számára – ha feltételezzük, hogy az aktív keresők kötött összegű járulékot fizetnek, amelyet nem módosítanak a nyugdíjasok létszámának függvényében.

Szimulációs modellünk nem lesz nagyon bonyolult. Tétélezzük fel, hogy minden aktív kereső évi 20 ezer frankot fizet be a nyugdíjasok számára. Az aktív keresők létszámának ismeretében kiszámítható, mekkora a felosztható teljes összeg. A várható népességszám kivetítésével ez az eljárás évről évre megismételhető, s ha ezt elegendő évre megcsináljuk, kiszámolható, mekkora nyugdíj jut egy generációnak adott gyermekszámok mellett. Végezzük el a mondottakat két változatban: azon hipotézis szerint, hogy a befejezett családnagyság a mai 2,1 fős szinten állandósul, illetőleg a mellett a hipotézis mellett, hogy 60 év alatt lecsökken 1,4 főre. Ha mármost megvizsgáljuk, hogyan alakul 1950 és 2050 között egy generáció teljes nyugdíjtömege és termékenysége, a kettő „párhuzamossága” szembeszökő. Változatlan összegű nyugdíjjárulékot feltételezve, a generáció számára felhalmozódó nyugdíjtömeg egyenesen arányos a generáció termékenységevel. Bár a nyugdíjasok vélhetőleg igazságtalannak tartanak, hogy a nyugdíjtömeg (és így nyugdíjuk) nagysága változékony legyen, natalista szemszögből nézve ez igencsak igazságos. A kevésbé szaporá generációknak kevesebb nyugdíjat kell kapniuk, ha a gyermekeikre nehezedő teher változatlan. Azt pedig ismételtelen le kell szögeznünk: semmi nem indokolja, hogy a gyermekeknek felelősnek kelljen lenniük szüleik termékenységeért. Amit általában fatális csapásként jelenítenek meg (amire a társadalomnak kell orvoslást találnia), a natalista logika szerint egyáltalán nem az: a „szegény” nyugdíjasok, akiknek nyugdíja az

alacsony termékenység miatt elolvad, csak saját vétkükért bűnhődnek; nem csináltak elég gyereket ahhoz, hogy elegendő nyugdíj jusson nekik.

Másféleképpen is szemléltethetjük ezt az összefüggést. Vetítsük egymásra – a gazdasági aktivitás, a termékenység és a halandóság mai mutatóinak megfelelően –, korcsoportonként hogyan alakul egy adott generációban az inaktív keresők, illetőleg aktív kereső gyermekeik száma. Másként szólva, ha egy generáció csak saját gyermekeire számíthatna nyugdíjának biztosításához, az egyes csoportokban hányan fedeznék a költségeket? A két görbe meghökkentő mértékben fedi egymást. A gyerekek eloszlása, ha kicsit széjjelhúzottabban is, alapvetően a szülőket követi. Egy generáció nyugdíjának költségeit tehát majdnem teljes egészében saját gyermekeik fedezik. (Némileg ez is magyarázatul szolgál a termékenység és a nyugdíjtömeg között fentebb bemutatott arányosságra.) Az eredmény azonban nem „végzetszerű”. Éppen ellenkezőleg. Ma ugyan a munkaerőpiacra való be- és kilépés életkori határainak, a termékenységi és halandósági mutatóknak az alakulása éppen ehhez a generációs „továbbörökítéshez” vezet, de az értékek módosulhattak volna olyan irányba, amelyben a jelenlegi generációkra érvényes kauzalitás feloldódott volna.

A natalistáknak tehát örülniük kéne. Ez a konfiguráció világosan felrajzolja, kik a felelősök, s mi a felelősségük. Miért nem aknázzák hát ki ezt az érvet? Miért védik – várakozásunkkal ellentétben – a felosztó-kirovó rendszert, amely szükségszerűen a nyugdíjasok létszámának függvényében módosítja a járulék-levonások mértékét, ahelyett, hogy fordítva, a levonásokhoz igazítaná a nyugdíjak nagyságát? Furcsa ez a következetlenség (aminek nem mond ellent, hogy manapság már akadnak, akik ebbe az irányba mutató intézkedéseket – pl. családanyai nyugdíj, nagycsaládos apák nyugdíj-prémiuma stb. – kezdenek szorgalmazni). Az ilyen intézkedések csomagtervei arra ösztönöznek, hogy az ember továbbfejlessze a gondolatmenetet. Az elemzés eddig egy generáció teljességére vonatkozott, de hát e generáción belül nyilván akad olyan, akinek egyetlen gyermeke sincs, s van, aki hetet vagy nyolcat nemzett. Miféle szolidaritás fűzi ezeket egybe? Hacsak az nem, hogy ugyanazon generáció tagjai, vagyis hogy egy évben születtek. Igencsak gyenge kötelék ez, amely a statisztikusokat (és talán a népességnylvántartó hivatal alkalmazottait) kivéve mindenki más számára láthatatlan. Ha az előbbi logikát végső konklúziójáig elvisszük, arra jutunk, hogy inkább olyan nyugdíjrendszert kellene bevezetni, amelyben a saját gyermekeink számával arányos nyugdíjat maguk a gyermekeink állnák. (E megoldás természetesen kiegészülne egy biztosítási rendszerrel, amely kivédené a finanszírozásra kötelezettek elhalálzásából vagy életkori sajátosságaiból adódó problémákat.) Az az okoskodás, mely szerint „gyerekeket kell csinálni, hogy legyen, aki kifizeti a nyugdíjunkt”, végül is ide vezet. Ezt azonban a natalista ideológia egyetlen, még oly szélsőséges híve sem követelte még eddig. Előbb vagy utóbb ugyanis belép egy olyan szolidaritási elv, amely fölött nem szabad elsiklani. Ha rákényszerítjük, hogy válasszon a termékenységről vallott filozófiájával összhangban álló (ámde tőkefedezeti nyugdíjrendszert

igénylő), az egyén dimenziójára méretezett méltányossági elv és a nemzeti szintre emelt szolidaritás között (amely a felosztó-kirovó rendszert igazolhatja) – a natalista ideológia elkötelezettje az utóbbit fogja választani. Az egyénhez és a családhoz fűződő érdekei eltörpülnek az Állam iránti elkötelezettsége mellett. A paradoxonok gyöngye: a natalizmus nem a termékenységet, a családot vagy az egyéni szabadságot védelmezi, hanem egy olyan államhű erkölcsöt hirdet, amely előtt az egyénnek fejet kell hajtania. Fennen hangoztatja, hogy az Államnak a népesség nagy tömegeit kell igazgatnia. A tömegeket olyan elnagyolt csoportokba rendezi, mint: fiatalok, dolgozók, öregek; amelyek számára a család csupán transzmissziós szíj. Ugyanakkor az Államot egy mérhetetlenül felduzzadt család mintájára képzelel el, amelyben a fiatalok látják el az elaggott dédpapát. Nagyobb érték számára e családias Állam, mint az egyes konkrét család, amely nem több szerinte az ideál halvány visszfényénél (mint ahogy Sztálint, a Szovjetunió népeinek jóságos atyácskáját is kötelező volt jobban szeretni annál a hús-vér apánál, akinek adott esetben feljelentésére biztatták a gyerekeket).

Ezzel aztán vége minden társadalmi köteléknek, minden társadalmi munkamegosztásnak. A gondolatmenet, mint Hayek ostorozón rámutatott, egy az egyben az Állam testére szabottan működik, mit sem törődve azokkal az egyéni értékekkel és preferenciákkal, amelyek pedig a gazdasági élet leglényegét teszik. A natalista ideológiának elkötelezettet rabul ejti az a modell, amit a biologizmus kínál az élő szervezetről. Fűtül az egyéni öregedés igazi természetrajzára (az INED mintegy 50 000 kötetes könyvtárában olyan friss munkák, mint Strehler vagy Walford a kérdéssel foglalkozó könyvei nem lelhetőek fel), az érdeklő, hogyan gondolható végig és fejthető meg a társadalom. Mit kínál ehhez a biologizmus? Az organikus szolidaritás eszméjét, a történeti nézőpont elvetését, és a szervezetet alkotó egységek sorsával szemben tanúsított érdektelenséget.

Biologizmus, családi primitivizmus – milyen címkéket aggassunk még a jelenségre? Közben pedig a nyugdíjakat folyósítják, a járulékokat levonják, az aktív keresők nem morognak túl sokat. És mégis mozog! – mondaná Galilei.

Annak azonban, hogy a rendszer mégis működik, más oka van, s ennek az oknak semmi köze az egyéni méltányosságra vagy az elosztási viszonyokra vonatkozó okfejtésekhez. Olyan súlyos oka, amelyhez képest mindezen érvek és gondolatmenetek ép oly nevetségesek, mint mára a középkori csillagászat elképzelései arról, hogy hogyan tolják az angyalok körpályájukon a csillagokat. Az egész rendszer ugyanis a gazdasági struktúrán és annak dinamizmusán nyugszik, s ebben a lakossági korstruktúrának még másodlagos szerepe sincs.

A gazdaság birodalma

1990-ben egy nyugdíjasra 2,7 aktív kereső, 2040-ben már csak 1,8... első pillantásra földindulásszerű változásnak tűnik. Ám ez csak a tálalásmód

folyománya. Hosszú időszakra vetítve, a változások mértéke mindig látványosabb, mint az évenkénti módosulásuk. (Már Malthus sem riadt vissza e fogás alkalmazásától.) Évi 1%-os növekedés helyett arról beszélni, hogy valami 40 év alatt másfélszeresére nő, ez átütőbb hatásúnak tűnik, jóllehet a két dolog ugyanazt mondja. Fordítsuk hát le, mit jelent az aktív keresőkre nehezedő terhek növekedése éves bontásban. Ha a nyugdíj az átlagkereset 70%-a, s az aktív kereső/nyugdíjas arány 2,7-ről 1,8-re csökken, ez azt jelenti, hogy az aktív kereső jövedelmek „megcsapolásának” mértéke 50 év alatt 20%-ról 28%-ra emelkedik. Ami egyenértékű az elvonás arányának évi 1,5 ezrelékes növekedésével. A folyamat bemutatásának ez a módja jóval kevésbé riasztó, mint ahogyan a parlamenti jelentés láttatni engedi. A népesség elöregedésének hatása – minden egyéb tényezőt változatlanok feltételezve – évente 1,5 ezrelékkal növelné a terheket. Márpedig a feltételek sosem változatlanok. Az 1,5 ezrelék azonnal nevetségessé válik, amint a munka termelékenységében bekövetkező, rendre több százalékpontos növekedésekkel vetjük egybe. (P. Dubois szerint a megfelelő adatok 1973 és 1979 között 3,5%, 1979 és 1986 között 2,5%.) Ha tehát az elkövetkező években a termelékenység emelkedésének e két érték közé eső átlagos mértékével, vagyis 3%-kal számolunk, ez 20-szorosa az öregedés 1,5 ezrelékes ellenirányú hatásának. Hogyan lehet a termelékenység növekedésénél előbbre sorolni egy 20-szor kisebb súlyú jelenséget? Hogyan lehet ebben látni a társadalmi fejlődés meghatározó sorsvonalát? És főleg – hogyan lehet ilyen teljes amnéziával megfelelkezni a termelékenységi mutatók megemlítéséről? Egyesek még azt is gondolják, hogy a munkaerő korstruktúrájában bekövetkező változások globálisan kedvezőtlenebbül befolyásolhatják a termelékenységet, mint ez a felfűjt 1,5 ezrelék. Megfordítva: az aktív életszakasz idejének lerövidültét kikényszerítheti a termelékenyebbé váló gazdaság, mely maga a korábban említett képzési és generációs hatások következménye. Valószínűleg drágább lenne egy csomó idős embert erőnek erejével állásban tartani, mint nyugdíjat fizetni nekik, ami ugyan pénzbe kerül, de nem tartja a többi korosztály termelékenységét. Ez akár magyarázatul is szolgálhat a nyugdíjkor és a megöregedés paradox összefüggésére.

Ugyanezen okfejtés az egészségügyi kiadásokra is vonatkoztatható. A legrosszabb kimenetelű – és legvalószínűtlenebb – hipotézis mellett (nevezetesen, hogy az életkor meghosszabbodása ellenére nem következik be az egészségi állapot átfogó javulása) az egészségügyi kiadások növekedésének éves rátája 0,3%-os növekedést mutatna. Vessük ezt egybe e költségek 1970 és 1988 között bekövetkezett 11-szeres (vagyis – ha az inflációt figyelembe vesszük – évi 6%-os) növekedésével. A népesség elöregedése okozta költségnövekedés ez esetben is csak egyhuzada az éves növekedésnek. A drágulás alapvetően a jövedelmek növekedésének tulajdonítható (az egészségügyi kiadások rugalmassági együtthatója igen magas), a fogyasztási szokások átalakulásának, és az orvosi technológiában bekövetkezett fejlődésnek – vagyis csupa olyan gazdasági determinánsnak, amely semmiféle kapcsolatban nem áll az öregedéssel.

Ha rögtön ezekkel a megjegyzésekkel kezdtük volna, egyáltalában nem kellett volna részletesen ismertetnünk az öregedés demográfiai elméletét, olyan jelentéktelen ez utóbbi gazdasági hatóköre. Talán ez az oka annak, hogy a nyugdíjakkal vagy az egészségügyi kiadásokkal kapcsolatos érvrendszerekhez oly ritkán fordulnak a natalista szerzők, s jobb szeretnek olyan nehezen ellenőrizhető megfontolások felett elmélkedni, mint amilyen a vállalkozókedv vagy a szellemi fiatalosság dinamizmusának mértéke egy országban. Mivel ezen a terepen nem igazán kell attól tartania az embernek, hogy számszerűsített ellenérvekbe ütközik, különösen alkalmas arra, hogy fantazmagóriákat kergessen.

A gazdaság – adott esetben a termelékenység – hatásában nincs semmi titokzatos. Éppen ellenkezőleg, a specializáció, a cserefolyamatok és a munkamegosztás közvetítésén keresztül a társadalmi kötelek fontosságára világít rá. A demográfus szemében ezer dolgozó mindig ezer marad. Mikor a közgazdász azt nézi, mennyi jövedelmet termel meg ezer munkavállaló, ez a termelőszervezet és a technológia függvénye. Célszerű nem megfélemlenünk arról, amit Adam Smith a gombostűgyártás kapcsán mondott. Nem azért sikerül 40 000-szeresére növelni a gombostűgyártást, mert 40 000-szer több munkás gyárt gombostűt, hanem azért, mert a munkamegosztás lehetővé teszi, hogy az egyes munkások – akár milyen kevesen legyenek is – sosem látott mértékben növeljék termelékenységüket. Ebben az esetben már a termelékenység mértani haladványa szerint szerveződik a termelés egész rendszere, nem pedig a munkaerő-állomány létszáma szerint. A termelési folyamat nem az egyes elkülönült elemek műve, hanem komplex egészüké. Ez magyarázza, hogy eredményét is az összesség, tehát a nem-termelők (nyugdíjasok) és a termelők között kell elosztani.

Létezik persze egy szolidaritás, s erre a natalisták ösztönösen ráéreztek, csak hogy ez nem organikus, hanem a munkamegosztásban gyökerezik. Nap mint nap a termelés egész szervezetének bonyolultságából, nem pedig valamiféle, az Állam által megtestesített titokzatos nemzeti lényegből olvasható ki.

Összegezve tehát: ha az aktív életkor az idős személyek megnövekedett száma ellenére megrövidült, ez a termelékenységgel magyarázható. Az aktív korosztályokon belül a tanulmányok vagy a képzés idejének hosszában még soha nem voltak olyan csekély különbségek, mint manapság. Miközben a lakosság elöregedett (abban az értelemben, hogy a 60 évnél idősebb népesség száma és aránya eddig sosem látott mértékben felduzzadt), a dolgozók ismeretei megfiatalodtak – abban az értelemben, hogy egyre frissebbek. S most akár át is fordíthatjuk a népesség elöregedésének hatásáról mondottakat a képzések elöregedésének hatásaira. Az elméleti és technikai tudások mind gyorsabb elévülése a dolgozók egyre nagyobb hányadát szorítja ki a munkaerőpiacról. Létezik a munkanélküliség, amelynek 10% körül való állandósulása többé már nem tulajdonítható véletlen okoknak; van mind korábbi előnyugdíjazás; és – mint megállapítottuk – van mind korábbi életkorban történő nyugdíjba vonulás. Valóban fel kellett hívni a figyelmet az elöregedésre. Ám a na-

talisták tévedtek, amikor a fiziológiai vagy népességnyilvántartási szempontokat hangsúlyozták. A szakértelem előregedéséről van szó, s ezt annál nehezebb elismerniük, mert közvetlenül érinti őket.

Fordította Léderer Pál

Jegyzetek

1. A nyugdíjba vonulás és a megöregedés között kialakuló szakadékot jól elemzi például X. Gaulier *Conflit des générations et gestion des âges dans la vie professionnelle* (Fondation Saint Simon, 1990) illetőleg *La Deuxième Carrière: âges, emploi, retraite* (Seuil, Paris, 1988) című könyveiben.
2. R. Walford: *Maximum Life Span*, Norton, New York, 1983.
3. R. Leboutte: *Perception et mesure du vieillissement durant la transition démographique. Ménage, profession, retraite*. Louvain, 1990.
4. E. Lion: „Vieillessement et vie professionnelle”. *La Documentation française*, 1988.
5. Lásd a nemrég megjelent „Livre blanc des retraites” kiadványt, *La Documentation française*, 1991.
6. Az INED XVII. parlamenti jelentése a demográfiai helyzetről, 1991.
7. J. Bertillon: *La Dépopulation de la France*. Alcan, Paris, 1911.
8. J.-C. Labat-J. Dekneudt: „Projection de la population étrangère résidant en France métropolitaine”. *Archives et Documents*, INSEE, 1986.
9. Az Egyesült Nemzetek többnyelvű demográfiai értelmező szótára. New York, 1955.
10. *ILO*, 1986-os Évkönyv.
11. X. Gaullier: *La Deuxième Carrière...* id. mű.
12. C. Clark: *Les Conditions du progrès économique*. PUF, Paris, 1960.
13. A *Le Débat* folyóirat tematikus számot szentelt (1983. május) az „utó-ifjúság” problémakörének. Az itt megjelent cikkekből lásd A. Béjin: „De l'adolescence à la postadolescence: les années indécises” és H. Le Bras: „L'interminable adolescence ou les ruses de la famille”.